

ИДВА ЛИ КРАЯТ НА ПОПУЛИСТКАТА ВЪЛНА В ЕС?

Димитър Пехливанов
Нов български университет (НБУ)

Резюме

Предстоящите избори за Европейски парламент са изключително важни предвид времето и състоянието, в което се намира Европейския съюз. В мандата на отиващия си парламент се очертаха много тенденции, които правят все по-трудно управлението на Съюза. Това, от своя страна, предизвиква и силна протестно-популистка политическа вълна. Дали тези тенденции ще се възпроизведат и ще определят бъдещото развитие на ЕС, е въпрос от голяма важност за цялото европейско обединение. Популизмът е не толкова идеология, а по-скоро похват, способ и стил на управление. Като най-важни негативни тенденции и събития за ЕС можем да отбележим бежанско-имигрантската вълна, Брекзит, енергийната политика и трансатлантическите отношения. Много от настоящите проблеми на ЕС обаче не могат да се припишат само на популизма, а на самата негова промяна като организация. Теорията на политическите цикли предполага, че популистките настроения ще продължат да бъдат силни, но традиционните партии ще запазят позициите си като преобладаващи в Европа.

Ключови думи

Европейски съюз, Европейски парламент, избори, популизъм

В навечерието на изборите за Европейски парламент (ЕП) безспорно е общото усещане за тяхната изключителна важност. Би могло да се твърди, че за първи път при тези избори политическият залог е толкова голям както на общоевропейско ниво, така и в отделните държави членки. Преди всичко това са първите избори за ЕП след ясно очертаните ценностни разломи, обусловени от множество събития, и начертаните

тенденции, основно негативни, в развитието на Европейския съюз (ЕС). Докато при предишните избори от 2014 г. негативите от финансовата и икономическа криза от 2008 – 2010 г. до голяма степен бяха изконсумирани, последващите събития оставиха траен и дълбок отпечатък. На първо място с основание можем да поставим бежанско-имигрантската вълна през 2014 – 2015 г., която разкри или по-скоро направи видими големите различия между отделните групи държави членки на ЕС. На следващо място безспорно е изявеното през юни 2016 г. желание на Обединеното кралство да напусне ЕС, по-известно като *Брекзит*, което беше повлияно от много фактори, но най-вече се превърна в силно изражение на постепенната и очевидна ерозия на ценностната система на ЕС след постепенното разширяване. Тези две най-важни събития обаче могат и да бъдат свързани, тъй като решението на Германия да приеме повече от 1 млн. бежанци през 2015 г. в немалка степен оказва влияние върху резултатите от референдума във Великобритания. Към това могат да се добавят също безпрецедентното влошаване на отношенията с Русия след анексирането на Крим през 2014; различията в стратегическите виждания на водещите държави за развитието на енергийната политика като скрита или явна проекция на външната политика; трудните или по-скоро непредвидими трансатлантически отношения след избора на президента Тръмп, а напоследък и промяната във вижданията спрямо амбициите и ролята на Китай като световна сила. На този фон дори определянето на финансовия пакет на ЕС за следващия програмен период можем да определим едва ли не като второстепенен фактор. И ако финансовата криза отпреди десетина години – през 2008 – 2010 г., можеше да се приеме като една от поредните и неизбежни кризи в развитието на световната икономика, а анексията на Крим, макар и случила се малко преди предишните избори за ЕП през 2014 г., реално нямаше как да повлияе върху тях, именно натрупването на тези проблеми и тяхното развитие във времето, съчетани с трудностите по цялостното управление на ЕС, правят тези избори толкова важни. Всички изследвания и текущи публикации по въпроса са единодушни в едно – очаква се ожесточена изборна кампания, висока избирателна активност и нелесни за предвиждане резултати. В много държави тази кампания вече фактически започна, като в някои от тях ще се слее с други видове избори, които се провеждат през същата година. Интересен пример за това е Испания, където ще се проведат предсрочни избори на 28 април,

точно около един месец преди тези за ЕП, като по този начин страната реално ще бъде в изборна ситуация в продължение на няколко месеца.

Първите преки избори за Европейски парламент се провеждат през 1979 г. с цел гражданите на тогавашната Европейска икономическа общност да бъдат максимално доближени до нея. Но макар и провеждани вече 40 години, избирателната активност при тях никога не е била особено висока, нещо повече – дори е намалявала, за да достигне до под половината избиратели в периода 2004 – 2008 г. Причини за това има много, но сред основните и добре известни можем да споменем недостатъчните правомощия на ЕП, макар и устойчиво увеличаващи се през годините, както и слабата информираност на избиратели по европейските въпроси като цяло и относно споменатите правомощия в частност. Въпреки отбелязаното нарастване на властта му, те все пак си остават сравнително ограничени, като текущото управление на ЕС е основно в ръцете на Европейската комисия и Съвета, а стратегическото – в ръцете на страните членки. Това противоречи на много от принципите на демократичността, тъй като все пак развитието на Европейския парламент отразява това на ЕС и стремежа по важни въпроси да се взимат решения с равноправното участие на четирите основни институции – Европейската комисия (ЕК), Европейския съвет, Съвета на ЕС и Парламента, като се търси и по-активно участие на самите граждани. На предстоящите избори обаче се очаква избирателната активност да се увеличи – те ще играят ролята на голяма представителна панорама на политическия пейзаж в страните от ЕС, ще открият отношението на избирателите към основните политически тенденции и може би най-важното – ще потвърдят или отхвърлят вижданията за кризисното положение, в което се намират традиционните партии, съответно – за възможността партии и политически сили, използващи основно популизма като подход, да превземат още територии и да продължат фактически да се превръщат в мейнстрийм политически сили. Освен че ще разкрият политическите настроения и предпочитания на няколкостотин милиона души, тези избори в много държави могат да се окажат и предмостие към предсрочни национални парламентарни избори или пък индикатор за спечелването на други видове избори – местни или президентски.

Въпреки всичко това обаче не бива да забравяме, че значението на тези избори следва да бъде търсено именно като политически лакмус за настроенията в Европа и в по-малка степен като индикатор за това

накъде и как ще се развие ЕС в следващите години. Няма как да избегнем обстоятелството, че ЕП до голяма степен е лишен от политическа легитимност – най-вече поради сериозното разминаване между начина на избиране на неговите членове и реалните му правомощия. Те са доста по-ограничени от тези на националните парламенти и въпреки споменатото им плавно, но и устойчиво увеличение, си остават много далеч от това, което би се очаквало от подобна европейска институция, не на последно място поради страховете от федерализъм. В опитите си донякъде да бъде компенсирано това разминаване ЕП демонстрира силна активност чрез приемането на множество документи, немалка част от които се разминават с позициите на Съвета и Европейската комисия. Представлявайки европейските граждани от целия политически спектър и превръщайки се в максимално широк форум за обмен на мнения, Европейският парламент често приема резолюции, чието значение може да бъде разбрано единствено като резултат от самостоятелни инициативи на отделни депутати, понякога с много противоречиви виждания. Съдържанието на подобни резолюции трудно се побира дори и в най-широките разбирания за правомощията на Европейския съюз и става причина за недоверие спрямо европейските институции и работата на Съюза като цяло.

През последните два века години подкрепата за популистките партии в Европа се е увеличила повече от три пъти, осигурявайки достатъчно гласове, така че тези формации да позиционират своите лидери на правителствени постове в над десет държави, и подлагайки на изпитание установения политически ред в ЕС. Това показват резултатите от много проучвания на различни институции и медии, проведени в сътрудничество с изявени политолози в края на 2018 г. Конкретното проучване е осъществено по проект на Университета в Амстердам и обхваща периода от 1998 година до днес. Данните от проучването сочат, че от 1998 година насам популистките движения в Европа бележат постоянен прогрес. Преди две десетилетия популистките партии на континента са били предимно незначителни политически сили, представляващи едва 7% от европейските гласоподаватели. На последните национални избори обаче един от всеки четири гласа е отишъл за популистка партия. Според изследването, а и въобще е видно, че левите популисти в Европа са далеч по-малко и по-неуспешни от десните – консерваторите. Търсейки причините за това явление, можем да изтъкнем, че икономиката, стандартът на живот и покупателната способност се развиват

сравнително успешно след последната голяма криза, а основните различия и проблеми са се появили в ценностната система, разбиранията за бъдещето на ЕС и неговите приоритети. Бедността и социалното изключване са основна хранителна среда за левия популизъм, а през последните години икономиката в практически всички държави в Европа се развива относително добре със спад на безработицата, повишаване на доходите и възможности за нови бизнеси. Все повече държави от източния фланг на ЕС изпреварват, настигат или се доближават плътно до старите страни членки по покупателна способност. На практика Чехия, Словения, Словакия и Естония могат да се приемат като държави със, популярно казано, „западен“ стандарт на живот. Консервативният или десен популизъм обаче се развива основно там, където е налице очевидна ерозия на ценностната система и нарушаване на усещането за справедливост и равнопоставеност.

Обхватът на настоящия формат е твърде малък, за да се опитваме да изследваме обстойно популизма, още повече, че през последните години се появиха множество академични и други разработки, посветени на този политически и социален феномен. Тук ще направим опит единствено да засегнем някои от характеристиките му, и то най-вече от гледна точка на политиката и участието на държавите членки в различните формати на ЕС и защитата на техните интереси. Популизмът е предимно политическа позиция, стил или реторика, адресирани към широки слоеве в обществото. Популистите са склонни да представят политиката като битка между добродетелните обикновени маси и нечестивия или корумпиран елит и настояват, че общата воля на народа винаги трябва да побеждава. В повечето изследвания и коментари за популизма се възприема класическото определение за него, предложено от политолога Кас Муде (Кръстева, 2013), а именно, че това не е идеология, а стил на управление. Популизмът е толкова стар, колкото и самата демокрация, но последните десет години се оказват особено благодатни за него: популистките лидери сега управляват държави с общо население от почти два милиарда души, а популистки партии печелят своето политическо място в доста демокрации, много от тях в Европа.

Има гледни точки, според които популизмът в съвременния Европейски съюз не е нищо повече от зле прикрит национален егоизъм, т.е. обратното на това, което се смята, че е Съюзът, а именно – солидарността между неговите членове. Популистите неприкрито желаят да се възползват максимално от възможностите на единния европейски

пазар и отпусканите средства, като в същото време, разбира се, искат да имат правото на вето върху всичко онова, което определят като противоречащо на националните интереси – както те ги разбират. Безспорно защитата на собствените национални интереси е крайъгълен камък на всяка национална външна политика независимо от идеологията. Но във всички държави, където популистите са на власт (самостоятелно или в коалиция), непрекъснато се внушава, че те са под властта на богатите, на силните, че желаят да възпрат тази двойственост на политиката.

По наше мнение много удачно обяснение за природата и произхода на популизма може да се даде и от гледна точка на политическата психология, а именно, че популизмът е групов или масова политическа проекция на индивидуалното безсилие и/или отвращение от реалностите на живота с вродената му несправедливост, от това, с което всички ние неминуемо се сблъскваме като хора. Несправянето с житейските реалности и невъзможността да те бъдат възприети могат да доведат при хора с по-лабилна психика или нестабилно поведение до опити неблагоприятните да бъдат избегнати чрез крайни действия с непредвидими последствия, в търсене на еднократни, прости и привидно лесно приложими решения. За много от тези крайни действия и прибързано взети решения впоследствие съжаляваме, както и за невъзможността да върнем времето назад. По подобен начин популистите търсят да отключат силно развитото и много уязвимо чувство на справедливост у почти всички хора, но най-вече у т.нар. „губещи“ – уязвимите слоеве на обществото, като им предлагат лесни и бързи решения, задължително насочени срещу управляващата класа.

Възходът на популизма можем да обясним и с отсъствието на голяма, всеобхватна господстваща идеология или национална цел, които малко или повече прикриват недъзите на обществото. По време на Студената война, както и в първите години след нея, комунистическата идеология (Ейсбург, 2007: 101-106), а впоследствие и стремежът към преориентиране на външната и вътрешна политика към ЕС практически служеха за това. Корупцията и недъзите на обществото, които популизмът изкарва на преден план, превръщайки ги успешно в конвертируем политически капитал, са съществували винаги, но донякъде са били потискани от споменатите идеологии или общонационални цели. Когато обаче тези идеологии или цели изчезнат или бъдат постигнати, на дневен ред излизат именно недъзите и несправедливостите, които стават хранителна среда за популизма.

Като проява не толкова на самия популизъм, колкото като фактор, който го подхранва и осигурява възхода му, безспорно е новата вълна на социалните медии и по-конкретно социалните мрежи. Индивидуалният гняв, за който споменахме и който е в основата на популизма, успява невероятно бързо да се канализира и едновременно с това да радикализира до непредвидими висоти благодарение именно на почти мълниеносното разпространение на колкото истерични, толкова и неверни позиции, които имат потенциала да се превърнат в политически послания. Гневът, който популистките политически партии успяват да канализират, се захранва от публикациите в социалните медии, защото самите социални медии са силно проникваеми при разпространението на емоции. Крайният резултат е все по-нарастващо проникване на популизма в политическия и медиен дискурс. Удобството да се разпространяват (почти) безнаказано и анонимно радикални послания само за броени минути, които моментално да достигнат до хиляди и дори милиони хора, трудно може да се сравни с друг способ за разпространение на информация. Възходът на социалните медии играе съществена роля за популистката вълна, защото алгоритмичният им модел възнаграждава и промотира противоречивите послания на популистите.

В интерес на справедливостта следва да отбележим, че през последните години самият ЕС безспорно дава храна за подобни настроения, най-вече чрез неспособността си да реши по-малки или по-големи кризи, най-голямата сред които безспорно е имигрантско-бежанската. Трудностите или невъзможността да се намира взаимноприемливо, справедливо, приложимо в кратки срокове и най-вече прието от всички решение подхранват подобни настроения и донякъде оправдават националния егоизъм на отделни държави. В този смисъл можем уверено да прогнозираме, че един от факторите, подхранващи най-силно популизма, а именно невъзможността да се приеме обща европейска политика и конкретни действия спрямо миграцията на бежанците, скоро няма да изчезне, т.е. популизмът като стил и действия ще има своята политическа основа за съществуване и развитие.

Основната прогноза за предстоящите изборите можем да определим не толкова като загуба за традиционните партии, а по-скоро като запазване и съхраняване позициите на популистите и крайните националисти. Обективно погледнато, при отделните избори за Европейски парламент традиционните партии губят или отдават част от позициите си и промените ще бъдат в рамките на случващото се и при други из-

бори. Същественото е по-скоро запазването и може би ограниченото увеличение на влиянието и позициите на популистките партии, което потвърждава, че т.нар. „популистка вълна“ няма скоро да премине. Тя ще се подхранва на първо място от споменатата невъзможност на Съюза да намери и най-вече да приложи общоприемлива политика, съответно решение за проблема с миграцията.

За отбелязване е, че през последните години ЕС съществува практически в състояние на перманентна криза, което само по себе си е подвеждащо, тъй като самото понятие „криза“ предполага нейното преминаване, т.е. преход към някакво по-стабилно състояние. Очевидните трудности при управлението на Съюза обаче и преди всичко невъзможността за вземане на решения по възлови въпроси логично ни водят към извода, че всъщност „криза“ в общоприетия смисъл на понятието няма и това ще бъде естественото състояние на ЕС оттук нататък, а то в много отношения е фактор за възход на популизма. Анализът от гледна точка на отделните държави членки показва, че невъзможността на Съюза да реши определени проблеми – най-вече заради разнопосочността на интересите им, също е мощен фактор за подхранване на популистки настроения и няма изгледи това състояние да бъде променено в скоро време. Можем да свържем трудностите в управлението на ЕС с популистките настроения през последните години и при условие, че оттук нататък това ще бъде характерното състояние на Съюза, съответно да прогнозираме, че популистките настроения няма да отстъпят лесно и ще съпътстват неговото развитие и в бъдеще.

Поглеждайки към теориите за политическите и икономическите цикли, няма как да пропуснем и възвръщането на сходни или подобни политически течения или модели през определен период от време. Ако първата половина на последните трийсет години след рухването на социалистическата система можем да определим като господство на либералната идеология (приблизително до кризата от 2008 – 2010 г.), то през настоящата втора половина упоменатата идеология очевидно е в упадък, една от проявите на който е надигането на популизма и всички похвати на политическия стил, свързани с него. В този смисъл също не можем да очакваме скорошно отминаване на популистките настроения. Тук следва да отбележим и че двама от най-известните политици – Владимир Путин и Виктор Орбан, столери и флагмани на тези настроения – ще бъдат на активната политическа сцена още доста години. По-коректно е обаче да говорим по-скоро за криза или упадък на традиционни-

те идеологии и партии, сред чиито резултати е всъщност възходът на популизма. Освен това, дори и в държавите, смятани за завладени от популистите, се вижда, че всъщност традиционните ценности са много силни, което се отразява и в изборните резултати. И тук по-уместно е да кажем, че популизмът се появи повече като коректив, макар и, както споменахме, на места да се превърна в основна партия.

В момента социологическите проучвания отбелязват, че между 20 – 30% от местата в следващия Европейски парламент ще бъдат заети от популистки формации, най-вече от дясната страна на политическия спектър. Не процентът обаче е толкова съществен, а по-скоро дали това няма да радикализира отношението и реториката срещу фундаменталните принципи в основата на самия ЕС. През последните години на много места се наблюдава тенденция популистки партии с радикално поведение да се превръщат частично в част от мейнстрийм политиката, както и традиционни партии да заимстват някои елементи от арсенала и аргументите на популизма, както се случи на последните избори в Холандия през пролетта на 2017 г. Очевидна е тенденцията популизмът да се приема като част от статуквото и да се наблюдава определена политика на приемането му като неизбежно явление в демократичното управление. Един от факторите за това по наше мнение са и трудните отношения с Турция през последните години и на моменти безцеремонното отношение на турския президент Ердоган, който успешно експлоатира влиянието на големите турски малцинства в редица западно-европейски държави. Споменатият конфликт с Холандия обаче, както и наложената забрана на Ердоган да агитира за новата си политика пред турските малцинства в Германия и Австрия потвърждават разбирането за възприемане на някои от похватите на популизма.

Също като пример за това, че популизмът е неизбежна част от развитието на едно демократично управление, но в същото време е по-скоро стил и поведение, отколкото ясно очертана идеология, можем да споменем формирането на две нови евроскептични партии в Чехия за изборите за ЕП – Либертас и Партията на свободните граждани, създадени под влиянието на бившия президент Вацлав Клаус, когото обаче трудно можем да причислим към лагера на типичните популисти. Освен това скорошните президентски избори в Словакия показаха, че Вишеградската четворка, навлязла в масовото съзнание като своеобразна крепост на популизма, съвсем не е непревземаема и че срещу недъзите на настоящата система може да се противодейства и с либерални

методи и възгледи. На местните избори в Словакия, Полша и Чехия либералната опозиция спечели големите градове и ясно се видя, че популизмът в тези държави не нещо толкова силно, трайно и устойчиво.

В заключение, налице са силни фактори както в отделните държави членки, така и в ЕС като цяло, които ще подхранват популистките настроения през следващите години и прогнозата е, че това ще стане видимо на изборите за ЕП през май 2019. Традиционните партии ще запазят своите позиции, но продължаващите трудности по управлението на ЕС и невъзможността му да вземе решения по важни въпроси, съчетани с видимите различия в ценностната система и разбиранията, както и с икономическите трудности, не дават основание да се мисли, че популизмът като настроение, политически стил и реторика лесно ще бъде преодолян. Това политическо поведение е и ще бъде неизбежно при едно демократично управление, макар по-скоро като коректив, отколкото като съществена част от мейнстрийм политиката.

Библиография

Ейсбург, Ф. Старият и новият. Critique and Humanism Journal, 23, 2007, с. 101 – 106.
Mudde, С. Популистският Zeitgeist в днешна Европа. Critique and Humanism Journal, 23, 2007, pp. 115 – 119.

Интернет източници:

<https://annakrasteva.wordpress.com/2013/12/23/bulgraian-populism/>
<https://openparliament.net/2018/11/28/бъдещето-на-ес-след-2019-г-какво-предвижда/>
<https://www.dw.com/bg/така-ес-няма-да-оцелее/a-44260731>
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+IM-PRESS+20081201STO43289+0+DOC+PDF+V0//BG&language=BG>
<https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/revealed-one-in-four-europeans-vote-populist>
<http://news.bnt.bg/bg/a/prognoza-enp-i-evropeyskite-sotsialisti-shche-zagubyat-mesta-v-evroparlamenta>
<https://www.dw.com/cda/bg/чапутова-за-мафията-промяната-и-европейския-избор/a-48270333>